

Kostka-Potocki i Podróż do Ciemnogrodu

Autor tekstu: **Mariusz Agnosiewicz**

Stanisław Kostka-Potocki (1755-1821) należał do najświetniejszych umysłów pierwszego dwudziestolecia XIX wieku, polityk, pisarz, publicysta, kolekcjoner, bibliofil i mecenas sztuki, a przede wszystkim: wolterianin, racjonalista i przywódca wolnomularstwa polskiego. Autor *Podróży do Ciemnogrodu*.

Życie, kariera, dokonania

Kostka-Potocki, brat Ignacego, był pierwszym polskim badaczem sztuki starożytnej. Dokonał przekładu i adaptacji dzieła J.J. Winckelmanna o starożytnej sztuce greckiej: *O sztuce u dawnych, czyli Winkelman polski* (cz. 1-3, 1815). Osobiście prowadził wykopaliska we Włoszech (m.in. w Laurentum ok. 1779 i Noli 1785-86). Tam też w roku 1780 przystąpił do wolnomularstwa (masonerii). Kiedy wrócił po studiach rzymskich do kraju, rozpoczął pracę pisarską w obronie zdrowego rozsądku w sztuce i życiu.

W 1782 r. został członkiem Rady Nieustającej. Na Sejmie Czteroletnim (1788-92), jako poseł lubelski, był jednym z czołowych działaczy Stronnictwa Patriotycznego. Jako uczestnik narad nad projektem Konstytucji 3 Maja, został później członkiem-założycielem Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji Rządowej. W 1790 r. mianowany generałem-majorem, w 1792 r. — generałem artylerii konnej. Walczył na Litwie w czasie wojny rosyjsko-polskiej. Później znalazł się na emigracji w Saksonii.

W roku 1800 brał udział w powołaniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, którego został członkiem. Wspaniała kolekcja sztuki zebrana przez niego i udostępniona publiczności w 1805 r. w pałacu w Wilanowie, zapoczątkowała jedno z pierwszych muzeów polskich. Potocki był także autorem projektów i szkiców budowli użyteczności publicznej, pałaców a nawet kościołów (np. wspólnie z Ch.P. Aignerem zaprojektował w 1788 r. fasadę kościoła Św. Anny w Warszawie).

W czasach Księstwa Warszawskiego był prezesem Izby Edukacyjnej (od 1810 dyrektorem Edukacji Narodowej), od 1809 pełnił funkcję prezesa Rady Stanu i Rady Ministrów. W roku 1812 pisze *Rozprawę o języku polskim*, a w roku następnym *Rozprawę o sztuce pisania*. W latach 1815-1816 powstają *O wymowie i stylu* (t.1-4).

W latach 1812-1821 był zwierzchnikiem wolnomularstwa polskiego. W Królestwie Polskim w roku 1815 został ministrem wyznań i oświecenia publicznego, na którym to stanowisku przyczynił się znacznie do rozwoju oświaty w Polsce. Jak przystało na masona ograniczył wpływ Kościoła na edukację. Jednocześnie, dzięki temu, rozbudował sieć szkolnictwa wszystkich szczebli (głównie elementarnego), przyczynił się do założenia uniwersytetu w Warszawie. W tym czasie powstała też Politechnika Warszawska, a liczba nauczycieli uległa podwojeniu. Był doskonałym organizatorem szkolnictwa wyższego, średniego i powszechnego. Dzięki niemu uratowano spuściznę Komisji Edukacyjnej.

W roku 1818 został prezesem Senatu i w tym okresie podporządkował władzy państwowej sprawę nominacji biskupów i majątku kościelnego oraz zniósł wiele klasztorów.

"Podróż do Ciemnogrodu"

Jako wolnomyśliciel Potocki był przeciwnikiem kleru. Jego antyklerykalne artykuły (pod pseudonimem „Świstek warszawski”) ukazywały się w latach 1815-19 w najbardziej opiniotwórczym piśmie - „Pamiętniku Warszawskim”, gdzie występował jako rzecznik oświecenia. W 1820 nastąpił „szturm generalny”: *Podróż do Ciemnogrodu*.

Książka wywołała wielką sensację. Zdołała sobie ówczesnie większy rozgłos niż *Ballady i romanse* Mickiewicza, wydane dwa lata później. Oto bowiem magnat, konserwatysta i minister zarazem, uderzył z całej siły w magnaterię świecką i wszelki kler, wzywając naród do walki przeciwko tym, którzy chcieli „nas wrócić do ciemnoty i przesądów feudalnych wieków średnich”. Ciemnogród to ma być Jasna Góra, księża występują w pamflocie jako bonzowie.

Kler zorganizował odpowiednio opinię publiczną przeciw oświeconemu liberałowi, wzywając do potępienia „działa tchnącego zgorszeniem i bezbożnością”. W 1821 ukazała się broszura pt. „Świstek warszawski wyświstany” księdza Karola Surowieckiego, dzielnego obrońcy ciemnoty, zwalczającego filozofię i oświatę Oświecenia, jak i reformy Sejmu Wielkiego. Warto dodać, że Surowiecki był osobistym wrogiem Potockiego co najmniej od 1792 r., kiedy ten odpowiedział polemiką na jego prymitywny pamflet *Python lipsko — warszawski diabeł, kontragedycja na tragedycją Saul, wyjęta z Pisma świętego, grana przez aktorów tamtego świata*, w którym ukazał Woltera wraz z innymi filozofami Oświecenia w najhaniebniejszym poniżeniu. Wówczas Surowiecki spłodził kolejne dzieło: *Scena ostatnia Pythona*, gdzie ponawia swe kalumnie i domaga się inkwizycji i natychmiastowego spalania ksiąg Woltera i jemu podobnych. Napisana po latach *Podróż do Ciemnogrodu* była poniekąd odpowiedzią na *Scenę ostatnią Pythona*. Znow więc Surowiecki ruszył z potwarzami. Zarzucając autorowi brak kunsztu, obrzuca go zarazem wyzwiskami: *liberalny obłudnik, iluminowany filut, libertyński potwór, warszawski pierdoła (gadula), bazarz bezczelny...* Za obrazę urzędującego ministra ks. Surowiecki został przez władze państwowe zesłany do prowincjonalnego klasztoru. Kostka-Potocki został jednak zdymisjonowany w wyniku zabiegów episkopatu na czele z Janem Pawłem Woroniczem. W zastępstwie na urząd wprowadzono bigota Stanisława Grabowskiego. Kajetan Koźmian pisał w pamiętnikach: „*Nominacja ta wszystkich zasmuciła. Straciliśmy naczelnika oświecenia gorliwego, zdolnego i zasłużonego.*”

„*Ścigany nienawiścią kleru Potocki, widząc, że duch Ciemnogrodu zwyciężył na całej linii, rozchorował się wkrótce i umarł w goryczy*” (Wasylewski)

W setną rocznicę opublikowania *Podróży do Ciemnogrodu* wspominał o niej na trybunie sejmowej poseł Kazimierz Czapiński, przy okazji debaty konstytucyjnej: „*W tej książce czytamy o podróży do tej fantastycznej krainy, gdzie prawie nie ma bibliotek, bo biblioteki składają się z kalendarzy i edyktów inkwizycji. Tam się skarżą, zwłaszcza kler, na 'upadek' moralności, bo przedtem wspaniałe spalanie heretyków odbywało się co tydzień, teraz odbywa się co miesiąc. Tam też widzimy pod bardzo przejrzystym pseudonimem t.zw. 'zakon smorgoński' [chodzi o jezuitów - przyp.], który postawił sobie za cel wychowanie młodzieży, ale wychowanie w tym celu, ażeby utrzymać tę młodzież — w całkowitej ciemnocie*” (*Dokąd kler prowadzi Polskę?*, s.71-72). Czy któregoś z naszych dzisiejszych posłów stać na takie wystąpienie?

Dziś Potocki jest w zapomnieniu. Należy odświeżyć więc pamięć o tym wspaniałym i wybitnym człowieku. A także o jego dziele...

Mariusz Agnosiewicz

Założyciel, redaktor naczelny i publicysta Racjonalisty, założyciel i prezes Polskiego Stowarzyszenia Racjonalistów. Kontakt online ([GG](#), [Skype](#))

[Strona www autora](#)

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 10-12-2002 Ostatnia zmiana: 14-12-2002)

Oryginał. (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,2091>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl